

Hilsengandinek li Ser Pirtûkên Rêzimana Kurmancî ji Aliyê Rêbazên Hînkirina Rêzimanê ve*

An Evaluation on Kurdish Grammar Books in Terms of Grammar Teaching Methodologies

Şehmus Kurt**

PUXTE:

Armanca vê vekolînê nixandina pirtûkên rêzimana Kurdiya Kurmancî ye ji aliyê rêbazên sereke yên hînkirina rêzimanê ve. Ji bo vê armancê heft pirtûkên rêzimana Kurmancî yên ku li Tirkîyeyê hatine çapkirin hatine hîlbijartin û nasandin. Piştî nasandina şeklî û naverokî ew pirtûk li gorî rêbazên hînkirina rêzimanê yên berbelav ve hatine nixandîn û berawirdkirin. Di encamê da derdikeve pêşiya me ku pirtûkên li ser rêzimana Kurmancî bi motivasyon û hewlên cuda ve hatine amadekirin. Herçend hinek ji wan pirtûkan bi armancên zimannasîyê hatibin amadekirin jî hinekên dîtir bi armanca hînkirina rêzimana Kurmancî bo kesên cuda hatine amadekirin. Lewma dîyar e pirtûkên ku bûne mijara lêkolîna me ji aliyê rêbazên hînkirina rêzimanê ve xwedan rêbazên jêk cuda ne.

Peyvên Sereke: Rêziman, rêzimana Kurdî, Rêzimana Kurmancî, hînkirina rêzimanê, hilsengandin, hilsengandina pirtûkan.

ABSTRACT:

This study aims to evaluate Kurmanjî Kurdish grammar books in terms of leading grammar teaching methodologies. For that purpose, seven Kurmanji grammar bo-

* Pêşnûmaya vê gotarê li Duyemîn Konferansa Navneteweyî ya Zankoya Zaxo (03-04 Nisan 2018) hatiye pêşkêşkirin. Piştî pêşkêşiyê gotar ji aliyê nivîskarê wê ve ji nû ve hatiye nivîsandin û li ber çavkaniyên nûpeyda hatiye berfirehikirin.

** **Mardin Artuklu University, The Institute of Living Languages in Turkey, The Department of Kurdish Language and Culture, Ph.D.** / Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî, Dr. / seh muzkurt@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1083-8133

oks published in Turkey have been chosen and introduced. After formal and contentwise introduction, the books have been evaluated in reference to the commonest grammar teaching methodologies. At the end of the evaluations made on the books, it has been seen that Kurmanji grammar books have been prepared with different motivations and aims in mind. Although some of them have been prepared for linguistics purposes, others have been prepared to teach Kurmanji grammar to different groups. Henceforth it is clear that the books evaluated in this study differ in terms of grammar teaching methods.

Key Words: Grammar, Kurdish Grammar, Kurmanjî grammar, Grammar teaching, Evaluation, Textbook evaluation.

1. DESTPÊK

Hînkirina zimanekî di serî da hînkirina erk û şiyaneberiyên bikaranîna wî zimanî ye. Di warê hînkirina zimanan da bi gelemperî çar şiyaneberiyên zimanî têne zanîn. Ew jî wek xwendin, nivîsîn, axaftin û guhdarîkirinê hatine pênasêkirin. Lê li gel wan çar şiyaneberiyayan, hînkirina peyvan (lexicon) û hînkirina rêzimanê (grammar) jî pêwîst e da ku zimanekî ji aliyê hîner (learner) wî zimanî ve bi awayekî rêkûpêk bête fehmêkirin û bikaranîn. Ji bo nasîna zimanekî ewil li rêzimana wî zimanî tete nêrîn (Aydoğan, Î. S., 2013:19) da ku derbarê wî zimanî da agahiyên ewil bêne bi destxistin. Ji ber hindê, herçend jî çar şiyaneberiyên zimanî nebe jî di pêvajoya hînbûn û hînkirina zimanekî da rêziman wek hêmaneke giring hatiye dîtîn. Lewma di pirtûkên hînkirina zimanî da rêziman yek ji babetên sereke ye bo hînkirinê. Heman rewş di xebatên hînkirina Kurmancî da jî heye (Kurt, 2020).

Ji bilî pirtûkên hînkirina Kurmancî ku cihêkî berfireh didin hînkirina rêzimanê (Kurt, 2017; 2020) bi taybetî jî piştî salên 2000an li Tirkîyeyê gelek pirtûkên rêzimanê yên serbixwe jî hatine amadekirin ku hewl didin rêzimana Kurmancî hîn bikin (Aydoğan, Î. S., 2013; Akin, 2013). Bi dîtina ewil dîyar dibe ku hinek ji wan pirtûkên rêzimana Kurmancî bi bingeheke teorîk ve babetên rêzimanî pêşkêş dikin, lê piraniya wan babetên xwe ders bi ders pêşkêş dikin. Ji ber ku pirtûkên qismê duyem, anku pirtûkên ku mijarên rêzimanê ders bi ders pêşkêş dikin, ji pirtûkên teorîk zêdetir wekî pirtûkên dersê hatine amadekirin, ew jî zimannasîyê bêtir dibin mijara perwerdeya zimanî û ji nava wê qada perwerdeyê da jî dikevin bin banê hilsengandina pirtûkên dersê.

Gava mirov berê xwe dide tarîxa amadekirina pirtûk û berhemên rêzimana Kurdî, dîyar dibe ku nivîskariya rêzimana Kurdî, nemaze ya zaravayê Kurmancî xwedan hinek taybetmendiyên cuda ye. Li gorî me divê ev taybetmendî bêne vekolîn da ku resmekî giştîgir yê pirtûkên rêzimana Kurmancî derkevin holê. Wek ku digel gelekên din Salih Akin jî amaje pê dike, piştî çapkirina yekem pirtûka rêzimana Kurdî a Garzonî (Garzoni, 1787) pirtûkên rêzimana Kurmancî nêzî du

sed salan li derveyî Kurdistanê hatine çapkirin (Akin, 2013:39-55).¹ Ji wan nêrînan dîyar e ku aybetmendiya sereke ew e; rêzimana Kurmancî ewil ji aliyê kesên nekurd ve hatiye teswîrkirin û nivîsîn. Lê bele li gorî nêrîna me ne wisa ye. Li gorî dîtina me xebatên ewil yê li ser rêzimana Kurdîya Kurmancî li medreseyên Kurdistanê dest pê kiriye. Lê belê weşandina wan dibe ku li derveyî erdnîgariya Kurdistanê hatibin çapkirin. Dîsa jî êdî li erdnîgariya Kurmancî lê dijîn jî pirtûkên rêzimana Kurmancî têne weşandin; li gorî tesbîta me heta niha jî 20an zêdetir pirtûkên rêzimana Kurdîya Kurmancî hatine nivîsîn weşandin.

Taybetmendiya duyem ya nivîskarî û xebatên li ser rêzimanên Kurdîyê terçih û bikaranîna termînolojiya zimannasî û rêzimannasiyê ye ku wek pirsgirêka termînolojiyê tête binavkirin (Aydogan, Î.S, 2013: 19-46). Di lêkolîna xwe ya li ser termînolojiya berhemên rêzimana Kurdîyê, Aydogan jî tetbîqeke li ser komeke pirtûkên rêzimana Kurdîyê wisa tesbît dike ku ji 48 termên sereke yê rêzimanê tenê 21 lib hevpar in (Aydogan, Î.S, 2013: 20). Aydogan, wek egerên vê tevlihevî û nelihewiya terminolojik sê çavdêriyên xwe yê sereke rêz dike ku em bi xwe jî di wê baweriyê da ne: (1) *'lêkolînerên kurd ji dêleva ku piştî xwe bispêrin lihevokirineke giştî, xwe bi xwe hewl didin ku pirsgirêka termînolojiyê bi referansên zimanê biyanî çareser bikin*. Lê, pirsgirêk ew e ku referansa hemûyan ne yek e. ... (2) *'lêkolînerên kurd xebatên berî xwe baş naxwînin an jî guh nadin wan*. ... (3) *'dîwarên siyasi' rêyê li ber pêşketina xebatên zimannasiyê digirin'* (Aydogan, Î. S., 2013: 42-43).

Ev lêkolîna me li şûna ku bikeve nav problemên wan ên terminolojik, hewl dide ku pirtûkên rêzimana Kurmancî yê li Tirkîyeyê hatine çapkirin ji aliyê rêbaza hînkirina rêzimanî ve hilsengîne û derbixe holê ka wan pirtûkên rêzimanî bi kîjan rêbazê rêzimana Kurmancî pêşkêş kirine û ew heta kîjan radeyê serkeftî ne di hînkirina rêzimanî de, wate di hînkirina rêzimana Kurmancî de. Mebesta hîlbijartina vê mijarê jî di hindê da ya ku ev nivîs bibe rêberek ji bo mamoste û xwendekarên

1 Herçend Maurizio Garzoniyê ku, piştî mana 20 salan li nav Kurdan, rêzimana Kurdiya Kurmancî nivîsandî û sala 1787an daye çapkirin wek babê Kurdolojîyê bête nasîn jî di eslê xwe da ew ne kesê ewil e ku rêzimana Kurmancî teswîr kirî, belkî kesê biyanî yê ewil e. Lewma em dizanin berîya Garzonî, rêzimana Kurmancî ji aliyê Mela Eliyê Teremaxî (sed-sala 17an) ve hatiye teswîrkirin û nivîsandin. Dîyar e haya Salih Akin (2013) jî vê berhema Teremaxî nine, yan jî qesta wî tenê xebatên rêzimana Kurdî ne ku ji aliyê bîyaniyan ve hatine amadekirin. Dîsa İbrahim Seydo Aydogan (2013:44) wek kesê ewil ku bi Kurdî xebat li ser rêzimanê kirîye Celadet Alî Bedirxan destnîşan dike. Lê bi ya me divê Mela Eliyê Teremaxî wek yekem kesê ku li ser rêzimanê bi kurdî xebat kirîne û berhema wî jî wek yekem berhema rêzimana Kurdî bête qebûlkirin. Ew berhema Teremaxî ku wek *Tesrîfa Kurmancî* yan jî *Tesrîfa Teremaxî* navdar e, bi sedan salan li Medreseyên Kurdistanê wek pirtûka dersê hatiye xwendin. Ji bo zêdetir agahiyên li ser Mela Eliyê Teremaxî, Tesrîfa wî û berhemên wî yê dîtir bnr. Mela Eliyê Teremaxî, *Tesrîfa Teremaxî: Yekemîn Gramera Kurdiya Kurmancî*, Metn û Analîz: Merdan Newayî, Nûbihar: 2018.

qada hînkirina zimanê Kurdî. Ji ber ku hem li gor tecrûbeyên me yê hînbûn û hînkirina Kurdî, hem jî li gor xebateke qadê (bnr. Kurt, 2020) mamosteyên Kurdî wek pirtûka dersê hinek pirtûkên rêzimana Kurdîya Kurmancî hildibijêrin ku ne armanc ne jî rêbaza wan hînkirina rêzimanê nîne. Hingê ew pirtûkên hilbijartî ji alikariyê zêdetir astengiyan derdixin ji bo xwendekarên Kurdîya nivîskî.

Ev lêkolîn bi heft pirtûkan ve sînordar e², pirtûkên ku bûne mijara lêkolîna me, li gorî sala çapa wan, ev in:

- 1- Celadet Alî Bedir-Xan, *Elfabeya kurdî-Bingehên gramera kurdmancî*, Amd. Arif Zêrevan, Doz, Stembol:1998.
- 2- Samî Tan, *Rêzimana Kurmancî*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbol, ç. 2. Stenbol: 2011.
- 3- Kadri Yıldırım, *Kürtçe Dilbilgisi (Kurmanci Lehçesi)*, Artuklu Üniveristesi TYDE Yayınları, ç.2, Mardin: 2012.
- 4- Bahoz Baran, *Rêzimana Kurmancî*, Belkî, Diyarbakir: 2012.
- 5- Halil Aktuğ, *Gramera Kurdî*, Avesta, Stembol: 2013.
- 6- Çetin Taş, *Waneyên Rêziman û Rastnivîsa Kurmancî*, ç.2. Dîwan, Stembol: 2013.
- 7- Azîz Samur, *Rêziman û Rastnivîsa Kurdiya Kurmancî*, ç.2, Nûbihar, Stembol: 2014.

Wek rêbaza vekolînê, em dê ewil rêzimanê û rêbazên hînkirina rêzimanê bidine nasîn, dû ra pirtûkên mijara lêkolînê bi yekûyek dê bidine nasîn û li ser rêbazên wan ên pêşkêşkirina rêzimanê rawestin û wan li gorî pênc kategoriyên rêzimanê yê Patrick Hertwell³ binirxînin û lê binêrin ka wa dikevin nav kîjan rêzimanê. Di encamê da jî em dê nêrînên xwe yê li ser van pirtûkan û rêbazên wan bînin ser ziman.

2. RÊZIMAN Û HÎNKIRINA RÊZIMANÊ

Rêziman digel çar şiyaweriyên zimanê hêmaneke bingehîn e di hînbûn û hînkirina zimanekî de, lewma hema bêje di hemî pirtûkên hînkirina zimanê da rêziman jî têtê hînkirin da ku xwendekar û kesên zimanê fêr dibin, derbarê cûreyên bêjeyan (part of speech), peyvsaî (lexicon) û hevoksaziya (syntax) zimanê têtê hînkirin da bibin xwedî agahiyên berfireh. Li gor Hagemann, her ziman ji sê hêmanên bingehîn pêk têt; pergaleke dengî, peyv û pergaleke rêzimanê (Hage-

2 Pirtûkên ji bo lêkolînê hatine hilbijartin ew in yê ku li Tîrkiye'yê di tecrûbeya hînkirina Kurdî da herî zêde hatine bikaranîn. Ji bo zêdetir agahiyên li ser tecrûbeya hînkirina Kurdî li Tîrkiye'yê bnr: Kurt, Şehmus. *Türkiye'de Kürtçe Öğretim Deneyinin İncelenmesi (1968-2018)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Diyarbakır: 2020.

3 Ji bo xebate Hertwell û pênaseyeke berfireh ya wan kategoriyên rêzimanê bnr: Hartwell, P. (1985). Grammar, Grammars, and the Teaching of Grammar. *College English*, 105-127.

mann, 2002: 11). Heke rêziman hêmaneke ev çend giring û jêveneger a zimanî be, wê demê divê rêziman bixwe baş bête pênasekirin û rêbazên hînkirina rêzimanî baş bêne fehmkirin.

Digel gelek pênaseyên cûr bi cûr ên rêzimanî (Nunan, 1998; Weaver, 1996) pênaseya herî maqûl û berbelav ya Patrick Hertwell e (Hartwell, 1985). Hertwell li ser sê wateyên rêzimanê yên W. Nelson Francis (1954), pênc kategoriyên rêzimanî pêşkêş dike, bi gotineke din ew pênaseya pênc cûreyên rêzimanê, an jî têgihîştinên ji rêzimanî dike. Li gorî Hertwell wateya rêzimana ewil ku wek "Rêziman I" tête pênasekirin "hinek rêzikên formel in ku peyvên zimanekî tên ba hev ji bo wateyên berfirehtir". Ew rêzik ji aliyê axêverên zimanî ve bêyî haydarî, xwe bi xwe tên wergirtin. Axêver bi saya wan rêzikan, kiteyan bi lêv dikin, hevokan saz dikin û bi wî awayî zimanî bi kar tînin. Dîsa li gorî Hertwell, helwesta pênasekirina wan rêzikên rêzimanî ku ji aliyê zimannas û pisporên qadê ve tê kirin, bingeha wateya duyem a rêzimanî pêk tînin, anku ya Rêziman II'yê. Rêziman II ji aliyê pisporan ve bi awayekî sistematîk û zanistî senifandin û binavkirina rêzikên zimanî ye. Bi saya wê binavkirinê em hay ji cûreyên bêjeyan û hêmanên din ên zimanî dibin. Wek ku bi awayekî eşkere diyar e, rêziman ku ji aliyê zimannas û nivîskarên qadê ve di pirtûkên rêzimanî da tê pêşkêşkirin, ev Rêziman II ye. Ev rêziman çarçoveyekî berfireh ê rêzimanê ye. Çarçoveyekî tengtir ê rêzimanê, wateya sêyem a rêzimanê, anku Rêziman III'yê pêk tîne. Rêziman III, ew rêziman e ku li dibistanan tête hînkirin. Bi piranî ji heşt cûreyên bêjeyan (nav, lêker, cînavk, hevalnav, hoker, daçek, veqatendek, baneşan) û çar awayên hevokan pêk tê. Gava rêziman tê gotin, ji aliyê raya giştî ve bêtir ev wateya rêzimanê tête qesdkirin û ew tête fehmkirin. Dîsa li dibistanan digel Rêziman III'yê, rêzimanekê dîtir jî tête hînkirin ku ji aliyê Hertwell ve wek wateya çarem a rêzimanê tê pênasekirin, ew Rêziman IV e. Rêziman III yeka teswîrker û analîtîk e, li ser danasîn û etîketkirina hêmanên zimanî ye, lê belê Rêziman IV yeka rêzikparêz e û li ser bikaranîna rast a rêzimanî disekine. Heke kesek, an axêverek li gor rêzikan neaxive, ew wekî axêverekî kêmtê tête dîtin. Rêziman III û Rêziman IV hêmanên rêzimana nerît tene dîtin. Lewma zimannas û pisporên qadê êdî berê xwe dayîne bikaranîna rêzimanê, wê wek alavekê bi kar tînin ji bo nîqaşên li ser zimanî û nivîsînê. Ew bikaranîna wan wateya pîncem a rêzimanê, anku Rêziman V'ê dide. Rêziman V navgîneke ji bo axaftinên derbareyê zimanî û serastkirina xwendin û nivîsîna xwendekaran (Hagemann, 2002; Hartwell, 1985). Wek li jor jî hatiye gotin rêzimana ku di pirtûkên rêzimanê da ji aliyê zimannas û pisporan ve tête danasîn û pêşkêşkirin, Rêziman II ye û rêzimana ku ji bo hînkirina rêzikên zimanekî tê amadekirin jî Rêziman III ye. Li jêr em dê pirtûkên rêzimana kurdî yên ku bûne mijara vê xebatê ji aliye şekil û naverokê ve bidene nasîn û dû ra li ser bisekinin ka ew dikevîne kîjan kategorîya rêzimanê û ew dabeşbûna wan çawa tesîrê dike li ser rêbazên wan ên amadekirin

û pêşkêşkirina mijarên rêzimana Kurmancîyê. Lê beriya wê em hinekê behsa rê û rêbazên hînkirina rêzimanê bi giştî jî bikin da ku mijar zelaltir xuya bibe.

Piştî van agahiyên li jor ên li ser cûreyên rêzimanê, divê lê bête nêrîn ka rêziman çawa û bi kîjan rêbazan tête hînkirin. Di cîhana lîteratûra hînkirina zimanan da ji bo hînkirina rêzimanê, bi gelemperî du rêbazên sereke têne şopandin; rêbaza îndûksiyon û rêbaza dedûksiyonê. Ji nava van, rêbaza îndûksiyonê hewil dide ku pêşî mijara rêzimanê pêşkêş bike û piştî di nava metin an jî dîyalogeke diyarkirî da hêmanên wê mijara pêşkêşkirî bi kar bîne û bi wî awayî wê mijarê bi xwendekaran bidete hînkirin û fehmkirin. Di rêbaza dedûksiyonê da berevajiyê îndûksiyonê ewil metin an jî dîyalog tên dayîn, li ser wan nîqaş tête kirin, paşî jî derbarê mijara rêzimanê ya di wan metnan da mînak têne dayîn û bi wî awayî hewl tê dayîn ku ew mijara rêzimanê bête hînkirin.

Ji bilî van herdu rêbazan, rêbaza peywendî (contextual) jî rêbazeke nûjen û berbelav e di hînkirina rêzimanê de. Di vê rêbazê da armanc ew e ku xwendekar bi rêya rewş û metnên rasteqîn mijara rêzimanê ferq bikin, jêk cuda bikin û hay ji taybetmendiyên wê mijarê hebin. Ev rêbaz dişibe rêbaza îndûksiyonê û di nêrînên nûjen ên hînkirina zimanê, bi taybetî jî mijarên rêzimanê da gelek berbelav û çalak e (Nunan, 1998; Weaver, 1996).

Herçiqas êdî wekî van her sê rêbazan berbelav nebe jî rêbaza Wergera Rêzimanê (Grammar Translation Method) jî rêbazeke klasîk ya hînkirina rêzimanê ye ku hêj jî hin çaran ji bo vegotin û pêşkêşkirina mijarên rêzimanê tê bikaranîn. Di vê rêbazê da rêzimana zimanekî bi piranî ji bo zimenekî din rasterast tê wergerandin. Ev rêbaz ji bo mebestên hînkirina rêzimanên zimanên mirî yê wekî Latînî, Sûmerî hwd. tê bikaranîn, her wisa mebest ne axaftin, lê xwendina metnên wan zimanan e.

3. DANASÎN Û HILSENGANDINA PIRTÛKÊN MIJARA LÊKOLÎNÊ

3.1. Elfabeya Kurdî-Bingehên Gramera Kurdmancî⁴

Celadet Alî Bedirxan wek avakar û pêşengê rêzimana Kurdiya Kurmancî tête nasîn û nêrînên wî bûyîne bingeha gelek xebatên ziman û rêzimanê ên piştî wî (Akin, 2013; Aydoğan Î. S., 2013). Ev pirtûka Celadet Alî (Bedir-Xan, 1998) ji aliyê Arîf Zêrevan ve hatiye amadekirin û berhevoka nivîsên Celadet Alî Bedirxan ên kovara Hawarê ne. Zêrevan ew nivîsên ku di wextê xwe da ji aliyê Celadet bixwe ve jî hatine weşandin, yekûyek bêyî guherandin wergirtine nava pirtûkê û jê re pêşgotinek nivîsiye ku tê de armanca xwe û rêbaza xwe ya berhevkirina wê

4 Bedir-Xan, Celadet Alî. *Elfabeya kurdî-Bingehên gramera kurdmancî*, Amd. Arîf Zêrevan, Doz, Stembol:1998.

pirtûkê tîne ser zimanî. Pirtûk bi temamî 122 rûpel e û ji bilî pêşgotinê ji sê beşan pêk tê. Beşa ewil *Elfabeya Kurdî* ye û nivîsên Celadet ên li ser danasîna elfabeya kurdî di vê beşê da ne. Beşa duyem *Bingehên gramera kurdmancî* ye ku mijarên rêzimana Kurmancî pêşkêş dike. Beşa sêyem jî *Servehî* ye ku Zêrevanî cih daye hinek nîqaşên rêzimanî.

Celadet Alî Bedirxan di herdu beşên ewil ên pirtûkê da ku mijarên elfabe û rêzimanê pêşkêş dike, ne beriya mijaran ne jî piştî mijaran cih dide tu metnên xwendinê û dîyalogan an jî rahênan û hîndariyan. Lewma mirov nikare bêje ka wî kîjan rêbaza hînkirina rêzimanê bi kar anîye, jixwe armanca wî jî hînkirina rêzimanî nîne. Ew tenê mijaran pêşkêş dike û dikeve nav nîqaşên zimannasîyê, da ku nêrînên xwe piştrast bike. Nexwe Celadet Alî Bedirxan bi berçavka zimannasîyê ve nêzî rêzimana Kurdîyê dibe û wê wisa pêşkêş dike, lewma mirov dikare bibêje ew rêzimana wî dikeve bin banê Rêziman II'yê. Anku armanca wê ji hînkirina rêzimanê wêdetir, danasîna û nîqaşên zimannasîyê ne li ser rêzimana Kurmancîyê.

3.2. Rêzimana Kurmancî⁵

Ev pirtûk (Tan, 2011) berê bi navê *Rêziman û Rastnivîsa Zaravayê Kurmancî*, di sala 2005an da hatibû çapkirin. Ev çapa ku li vê dere hatiye nirxandin, çapa nû ya berfirehkirî ye. Pirtûk bi temamî 408 rûpel e. Ji bilî pêşgotinê û pêşekê pirtûk bi giştî ji 20 beş û ferhengokeke têgihên rêzimanî pêk tê. Zimanê pirtûkê yê ravekirinê Kurdiya Kurmancî ye. Beşa ewil bi navê *Ziman û Zimanê Kurdî* ye, Tan tê de bi giştî behsa zimanan dike û bingehên zimanê Kurdî û hinek taybetmendiyan fonolojîk ên Kurdîyê pêşkêş dike. Herwisa zimanê Kurdî û Farisî dide berhev û zaravayên Kurdî dide nasîn. Paşî pênc beşên di rêzê da bi navên *Dengzaniya zimanê Kurdî*, *Peyvsazî*, *Watenasî*, *Peyxên Hevrenge*, *Tewang* tên ku Tan têde hem wan mijarên zimannasîyê dide nasîn hem jî taybetmendiyan zimanê Kurdî ên di wan waran da pêşkêş dike. Dû re Tan derbasî cureyan bêjeyan dibe û di yazdeh beşên rêzê da cûreyên bêjeyan yê wekî *veqatendek*, *navdêr*, *cînavok*, *hevalnav*, *hoker*, *daçek*, *gihanek*, *baneşan*, *jimarnav*, *hejmarên hokerîn û lêkerê* pêşkêş dike ku her mijar serenava beşa xwe ye. Di her sê beşên mayî da Tan sê mijarên sereke pêşkêş dike; *hevoksazî*, *rastnivîs*, *xalbandî*. Ferhengoka Rêzimanî taybetmendiyeke pirtûka *Rêzimana Kurmancî* ye, Tan di vê derê da têgihên zimannasîyê bi Kurdî û Îngilîzî dide da ku xwîner û lêkolîner jê sûd wergirin.

Her wekî Celadet Alî Bedirxan kirî, Samî Tan jî tenê mijarên xwe pêşkêş dike û ji aliyê zimannasîyê ve dixwaze îdîayên xwe piştrast bike û li tu cihan ne metnên xwendinê ne jî hîndekarî cih nagirin. Her çend di navbera wan da hinek cudahiyan

5 Tan, Samî. *Rêzimana Kurmancî*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbol, ç.2. Stenbol: 2011.

fîkrî û termînolojîk hebin jî (Aydınoglu İ. S., 2013), Tan li gelek cihên pirtûka xwe aşkere diyar dike ku di warê zimannasîya Kurdî da wî daye pey şopa Celadet Alî Bedirxan. Ji ber van taybetiyên xwe rêzimana pirtûka Samî Tanî dikeva nav pênasîya Rêziman II'yê. Bi gotineke dî, mebest ne hînîkirina rêzimanê, lê pêşkêşî û nîqaşên zimannasîyê ne.

3.3. Kûrtçe Dilbilgisi (Kurmanci Lehçesi) [Rêzimana Kurdî (Zaravayê Kurmancî)]⁶

Pirtûka Kadri Yıldırım (Yıldırım, 2012) ji bilî pêşgotinê ji destpêk, şeş beş û du pêvakana pêk tê, pirtûk bi temamî 448 rûpel e. Di *Destpêkê* da Yıldırım hinek têgihên sereke yên wekî *elfabe*, *rêziman*, *ziman*, *zarave* û *devok* dide nasîn ku her yek di bin jêreserenavêkî cuda da hatiye ravekirin. Piştî destpêkê, nivîskarî sernavê *Çend Mijarên Bingehîn* li *beşa yekemîn* danaye û cih daye mijarên wekî *zayend*, *cînavkên kesî* û *lêkera 'bûn'ê*, *rader* û *lêker*, *diyarî* û *nediyarî*, *ravek*, *tewang*, *ergatîvîyê* ku bi rastî ji bo rêzimana Kurmancî mijarên bingehîn in û binakokî ne. Paşî nivîskarî beşên *dûyem*, *sêyem* û *çarem* veqetandîye ji bo cûreyên bêjeyan û bi rêzê ve mijarên wekî *lêker*, *weklêker*, *hoker*, *nav*, *cînav*, *hevalnav*, *daçek*, *gihanek* û *baneşanê*. Beşa pêncem li ser *hevoksazîyê* ye. Yıldırım di vê beşê da li ser awa û cûreyên hevokên Kurmancî disekine. Di beşa şeşem da Yıldırım, ji metnên kovara Hawarê, yên serdema Stenbolê û metnên zargotina Kurdî cih dide gelek mînakên jêk cuda yên xwendinê. Di *Pêvek I'ê* da li ser zayenda rêzimanî ya Kurmancî agahî û mînakên berfireh hene û di *Pêvek II'yê* da jî termînolojiya rêzimanî heye ku bi Soranî, Kurmancî û Tirkî hatiye amadekirin.

Zimanê vegotinê yê ve pirtûkê Kurmancî û Tirkî ye. Yıldırım termînolojiyê hin caran di nava kevanekê da û hin caran jî hema rasterast bi Tirkî dide û ravekirin hema bêje hemî bi Tirkî ye. Herwisa gelek caran li hemberî mînakên bi Kurmancî, wergera wan a bi Tirkî jî li di nava kevanekê da hatine dayîn. Metnên xwendinê ne li dû mijaran lê di dawîya hemî mijaran hatine dayîn û wisa diyar e ku ew metin ji bo hînîkirina mijaran nehatine hîlbijartin, bi gotineke din ew metnên hîndekariyê nînin. Herwisa di vê pirtûkê da hîç rahênan nînin. Nivîskarî di beşên ewil da mijarên rêzimanê pêşkêş kirine û xwestîye dirûvekî zimannasîyê bide pirtûkê, lê dîsa jî mirov dikare ve pirtûkê bêxe nava Rêziman III'yê, anku yeka ku bi mebesta hînîkirina rêzimanî hatiye amadekirin li şûna yeka di warê zimannasîyê de, anku di bin banê Rêziman II'yê da hatiye amadekirin.

6 Yıldırım, Kadri. *Kürtçe Dilbilgisi (Kurmanci Lehçesi)*, Artuklu Üniversitesi TYDE Yayınları, ç.2, Mardin: 2012.

3.4. Rêziman Kurmancî⁷

Pirtûka Bahoz Baran (Baran, 2012) a bi navê *Rêzimana Kurmancî* xebateke berfirehkirî ye ku li ser xebateke nivîskarî ya berê hatiye avakirin.⁸ Ew bixwe vê yekê di pêşgotinê da tîne ser zimanê. Ji bilî pêşgotinê û danasîna zimanê Kurdî û zaravayê Kurmancî ev pirtûk ji 24 beşên serbixwe pêk tê û bi temamî 346 rûpel e. Baran di beşa ewil da *elfabe û dengzaniya* Kurmancî pêşkêş dike. Di beşa duyem da ew li ser *wateyên peyvên* disekine ku di kêm pirtûkên rêzimana Kurmancî da di beşeke serbixwe da li ser tê rawestan. Paşî di beşa sêyem da ew *qertafan û peyvsazîyê* pêşkêş dike. Dû ra bi beşa çarem ve êdî ew derbasî cûreyên bêjeyan dibe û di deh beşan da bi rêzê ve li ser cûreyên bêje û mijarên wekî *navdêr, rengdêr, cînavok, hoker, daçek, gihanek, baneşan, lêker, avaniya lêkeran, lêkernav* disekine. Di van beşan da nivîskar wek rêbaz berê bi çend hevokan mijarê rave dike û dû ra bi mînakên dixwaze raveya xwe piştrast bike, hin caran di mijarên binîqaş da ew hînek nîşeyan dide da ku mijarê berfirehtir bike. Beşa 14 û 15an li ser *hêmanên hevokê û hevok û hevoksazîyê* ne. Dû ra nivîskar derbasî mijarên *vegotin û rastnivîsê* dibe; di van beşan da ew li ser mijarên giring û binîqaş ên vegotin û rastnivîsa Kurmancî fikrên xwe pêşkêş dike. Beşa 18an li ser *xalbendîyê* ye, nivîskar li vê derê 15 termên xalbendîyê bi mînakên ve pêşkêş dike. Piştî vê beşê şeş beşên din tên ku di gelek pirtûkên din yê rêzimana Kurmancî da, bo mînak (Bedir-Xan, 1998; Tan, 2011; Yıldırım, 2012) da di beşên destpêkê da an jî di beşên ravekirina lêkeran da cih digirin. Bo mînak beşa 19an *Li gorî raveyan kişandîna du lêkeran*, beşa 21an *Paşgirên Kurmancî* û beşa 22yan *Rayekên lêkeran* di wan pirtûkên navborî da di destpêkê de, an jî di beşên lêkeran da cih digirin. Baran di her du beşên dawiyê da du lîsteyan pêşkêş dike, ya ewil *rastnivîsa hînek peyvên* e ku têde bi awayekî elfabetîk cih dide lîsteyeke dirêj a rastnivîsa peyvên; lîsteya duyem jî *ferhenga termên rêzimanê* ye.

Zimanê vegotinê yê pirtûka Bahoz Baran xwerî bi Kurmancî ye. Ji ber ku ne berî vegotina mijaran ne piştî vegotinê ne jî di dawiya pirtûkê da tu metnên xwendinê nînin, mirov nikare bibêje ku ev pirtûk hewl dide ku rêziman III'yê, anku rêzimana di dibistana da têde hînkirin pêşkêş bike. Lewre ev pirtûk pirtûkeke rêzimana rêzimannasiyê ye û dikeve nav wateya duyem a rêzimanê, anku Rêziman II'yê.

3.5. Gramera Kurdî⁹

Pirtûka Halîl Aktuğ (Aktuğ, 2013) ji bilî pêşgotinê ji 10 beşan pêk tê û bi temamî 495 rûpel e. Di pêşgotinê da nivîskar armanca xwe û rêbaza xwe vedibêje. Dû ra di beşa yekem da *elfabe û dengzaniya* Kurdiya Kurmancî dide nasîn. Beşa duyem

7 Baran, Bahoz. *Rêziman Kurmancî*, Belkî, Diyarbekir: 2012.

8 Bnr. Baran, B; Bilbil, M. *Rêzimana Kurmancî*, Weşanên Enstîtûya Kurdî ya Amadê, Amed: 2008.

9 Aktuğ, Halil. *Gramera Kurdî*, Avesta, Stembol: 2013.

bi navê *peyvosazî* ye, nivîskar di vê beşê da li ser qertaf û kok û sazûna peyvan disekine û di beşa sêyem da jî li ser *awayê peyvan* radiweste. Paşî di şeş beşên rêzê da nivîskar cûreyên bêjeyan ên wekî *navder, rengdêr, cînavk, lêker, hokerû* daçekan pêşkêş dike. Beşa dawî derbarê *hevokszazîyê* ye, lê nivîskar di vê beşê da ji bilî hêmanên hevokê li ser xalbendiyê jî rawestayê.

Zimanê vegotinê yê pirtûka Aktuğ, Kurdiya Kurmancî û Tirkî ye. Ji serî heta dawiyê rûpelek bi Kurmancî hatiye vegotin, paşî li rûpelê hember heman mijar bi zimanê Tirkî hatiye vegotin. Di pirtûkê tu metnên xwendinê û rahênan nînin lê dîsa jî mirov dikare vê pirtûkê ji yeka zimannasiyê wêdetir, pirtûkeke hînkirina rêzimanî bihesibîne ji ber ku wek rêbaza hînkirinê li vê derê rêbaza wergera rêzimanê (grammar translation method) hatiye bikaranîn. Lewma rêzimanî vê pirtûkê dikeve nava wateya sêyem a rêzimanê, anku Rêziman III'yê.

3. 6. Waneyên Rêziman û Rastnivîsa Kurmancî¹⁰

Pirtûka Çetin Taş (Taş, 2013) ji bilî pêşgotinê ji 20 beşan pêk tê. Pirtûk xwedî jêrenavekî wisa ye: *Di Bîst Waneyan de Bîngeha Rêziman Kurmancî Hîn Bibin*. Ji vî jêrenavî jî diyar e ku ev pirtûk bi mebestên hînkirina rêzimana Kurdiya Kurmancî hatiye amadekirin. Lewma Taşî her beşeke pirtûkê wekî waneyekê amade kiriye û wisa bi nav kiriye. Ji bilî herdu waneyên ewil ku têde cûreyên bêjeyan yê bîngehî ên wekî *elfabe, tîp, kîte, peyv, wateya peyvan* û *kirpandin* têde nasandin û herwisa beşa 20an a ku li ser *xalbendîyê* disekine, di hemî waneyên dîtir da hem metnekî xwendinê yê ku li gorî mijarê hatiye hîlbijartin heye hem jî yek, du an jî sê beşên hîndariyan li ser heman mijarê cih digirin

Ji ber ku ev pirtûk hem wek armanc hem jî wek rêbaz ji bo hînkirina rêzimana Kurdiya Kurmancî hatiye amadekirin, ew dikeve nav kategorîya rêzimana sêyem anku Rêziman III'yê. Bi wî awayî ve ji pirtûkên din ên rêzimana Kurmancî cuda dibe. Ew gelek guncav e ku li dibistan û kursên zimanî bê bikaranîn ji bo hînkirina rêzimana Kurmancîyê.

3.7. Rêziman û Rastnivîsa Kurdiya Kurmancî¹¹

Pirtûka Azîz Samûr (Samur, 2014) ji bilî pêşgotinê ji 40 beşan pêk tê û bi temamî 317 rûpel e. Samûr pirtûk wek 40 dersên moduler amade kiriye û di her beşê da dersekê pêşkêş dike. Di her beşê da *metna danenivîsê* heye ku nivîskarî bi zanebûn ji bo hînkirina mijara dersê hatiye hîlbijartin. Her wisa di dawiya her dersê da rahênanên bi navê *hînek* û *test* hene ku dixwazin bi mînak û pirsan ve mijara dersê bêtir bidin fehmkirin.

10 Taş, Çetin. *Waneyên Rêziman û Rastnivîsa Kurmancî*, ç.2. Dîwan, Stembol: 2013.

11 Samur, Azîz. *Rêziman û Rastnivîsa Kurdiya Kurmancî*, ç.2, Nûbihar, Stembol: 2014.

Bi awayekî eşkere diyar e ku Samur pirtûka xwe ji bo hînkirina rêzimana Kurmancî amade kiriye û wek rêbaza hînkirinê jî rêbazeke têkilhev (eclectic) bi kar aniye. Bervajiyê pirtûkên din yê bûyîne mijara vê lêkolînê û dikevin nav kategoriya sêyem a rêzimanê, ev pirtûka Samur xwedî zêdetir cûreyên rahênan e. Ev taybetmendî jî di nav pirtûkên hînkirina rêzimana Kurmancî yê ku dikevin nava Rêziman III'yê, wek çavkanîyeke hînkirina rêzimana Kurmancîyê vê pirtûkê datîne asteke bilindtir.

4. ENCAM

Ji nava pirtûkên ku bûyîne mijara vê lêkolînê, hate tesbîtkirin ku 4 pirtûk (BedirXan, 1998), (Tan, 2011) û (Baran, 2012) dikevin nava Rêziman II'yê. Nivîskarên van pirtûkan bi berçavka rêzimanasîyê berê xwe dane pêşkêşkirina mijarên rêzimana Kurmancî, ew rave kirine û bersiv dane nîqaşên li ser wan û derbarê mijarên binîqaş fikrên xwe anîne ser zimanî. Dîsa ji nava pirtûkên vekolîna me sê pirtûk (Taş, 2013), (Aktuğ, 2013) û (Samur, 2014) jî dikevin nava Rêziman III'yê. Anku wan nivîskaran hînkirina rêzimana Kurdiya Kurmancî kiriye armanca pirtûkên xwe û mijarên rêzimanê wisa pêşkêş kirine. Pirtûka Kadri Yıldırım (Yıldırım, 2012) jî hem dikeve nava rêziman II'yê, hem jî rêziman III'yê ji ber ku piştî ravekirina mijaran ew hinek metnên xwendinê dide.

Zimanê vegotinê û pêşkêşiyê yê pirtûkan bêtir bi Kurmancî ye lê belê pirtûkên Yıldırım (2012) û Aktuğ (2013) zimanê Tirkî hîlbijartiyê ji bo vegotinê. Dîsa gelek mînak û rahênanên pirtûka Azîz Samûr jî bi Tirkî ne, an jî wergera wan a Tirkî hatiye dayîn.

Pirtûk	Zimanê Vegotinê	Pênaseya Rêzimanî	Rêbaza Pêşkêşkirinê
BedirXan, 1998.	Kurdi/Kurmancî	Rêziman II	Zimannasî
Tan, 2011.	Kurdi/Kurmancî	Rêziman II	Zimannasî
Yıldırım, 2012.	Tirkî& Kurdi/Kurmancî	Rêziman II & Rêziman III	Rêbaza Klasîk (GTM)
Baran, 2012.	Kurdi	Rêziman II & Rêziman III	Zimannasî
Aktuğ, 2013.	Tirkî& Kurdi/Kurmancî	Rêziman II & Rêziman III	Rêbaza Klasîk (GTM)
Taş, 2013.	Kurdi/Kurmancî	Rêziman III	Îndüksiyon
Samur, 2014.	Kurdi/Kurmancî	Rêziman III	Dedüksiyon

Wek encam, mirov dikare bêje ku pirtûkên rêzimana Kurdiya Kurmancî yê li Tirkiyeê hatine amadekirin û çapkirin hem ji aliyê zimannasiyê ve hem jî ji aliyê hînkirina rêzimanî ve xwedî hinek rêbazên ji hev cuda ne. Lê hemî jî hem termînolojiya xwe hem jî rêbazên xwe bêtir li ser fikrên Celadet Alî Bedirxan ava dikin yê ku wek danerê elfabe û rêzimana Kurdiya Kurmancî tete nasîn.

Vêca li ser van agahiyên mirov dikare bêje ku mamosteyên dersên Kurdîya Kurmancî, divê wek pirtûka dersa rêzimanê yan jî çavkaniya duyem, wan pirtûkan hîlbijêrin yê ku Rêziman III'yê rave dikin û vedibêjin. Heke wisa nebe û pirtûkên ku Rêziman II'yê rave dikin bêne hîlbijartin hingê minkun e ku ji feydeyê zêdetir zerer bigehe têgihîştina xwendekaran ya li ser rêzimana Kurmancîyê.

5. ÇAVKANÎ

- Akin, S. (2013). Rêzimana Zimanekî Bindest Çawa Tê Nivîsîn? S. Akin içinde, *Lêkolînên Zimnasiya Kurdî* (s. 39-54). Stembol: Avesta.
- Aktuğ, H. (2013). *Gramera Kurdî*. Stembol: Avesta.
- Aydogan, Î. S. (2013). *Guman 1: Zimanê Kurdî*. Diyarbekir: Lîs.
- Aydogan, M. (2012). *Rêbera Rastnivîsînê*. Stembol: Rûpel.
- Baran, B. (2012). *Rêzimana Kurmancî*. Diyarbekir: Belkî.
- Bedir-Xan, C. A. (1998). *Elfabeya kurdî-Bingehên gramera kurdmancî*. Stembol: Doz.
- Garzoni, M. (1787). *Grammatica e Vocabulario della lingua kurda*. Rome: Sacra Congregazione di Propoganda Filde.
- Hagemann, J. A. (2002). *Teaching Grammar: A Reader and Workbook*. Allyn and Bacon.
- Hartwell, P. (1985). Grammar, Grammars, and the Teaching of Grammar. *College English*, 105-127.
- Kurt, Ş. (2017). Li Gorî Pîvanên Cunningsworth Nirxandinek li Ser Hînkêrê. *Nûbihar Akademî*, 2(7), 66-77.
- Kurt, Ş. (2020). *Türkiye'de Kürtçe Öğretim Deneyinin İncelenmesi (1968-2018)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Diyarbakır.
- Nunan, D. (1998). Teaching grammar in context. *ELT Journal*, 101-109.
- Samur, A. (2014). *Rêziman û Rastnivîsa Kurdiya Kurmancî*. Stembol: Nûbihar.
- Taş, Ç. (2013). *Waneyên Rêziman û Rastnivîsa Kurmancî*. Stembol: Dîwan.
- Tan, S. (2011). *Rêziman Kurmancî*. Stenbol: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Teremaxî, M. E. (2018). *Tesrîfa Kurmancî: Yekem Gramera Kurdiya Kurmancî*. (Metn û Analîz: M. Newayî) Stenbol: Nûbihar.
- Weaver, C. (1996). *Teaching Grammar in Context*. Westport: Heinemann.
- Yıldırım, K. (2012). *Kürtçe Dilbilgisi (Kurmancî Lehçesi)*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi TYDE Yayınları.

Extended Abstract

Although grammar is not one of four language skills, it has had a prominent place in the language teaching process along with the language skills, namely reading, writing, speaking, and listening to help learners in improving these skills. In the process of language teaching, grammar is also taught so as to equip the language learners with part of speech, lexicon, and syntax of the target language. Thus, grammar has had its indispensable place in all language teaching books of all levels. Besides, there always have been monographs written to describe, analyze and teach the grammar system of languages. Kurdish is one of those languages that grammar of which has been described, analyzed, and taught since the 17th century.

The writing of Kurmanjî Kurdish grammar has different characteristics most common of which is that while the first studies of Kurmanjî grammar had been conducted in Kurdish madrasas by Kurdish mullah and scholars, first Kurdish grammar books were published by missionary and diplomats from European countries. The second most common characteristic is that Kurmanji grammar books are lack of a compatible terminology of linguistics. Even so, more than twenty grammar books of Kurmanji have been written so far.

The objective of this study is to evaluate the Kurmanji Kurdish grammar books published in Turkey in terms of leading grammar teaching methodologies. The aim of selecting this subject is to help teacher and learner of Kurdish with their choice of Kurmanji grammar books, as it is clear from both the teaching experience of the writer of this paper and a study conducted in 2020 on Kurdish teaching experience in Turkey, they choose some Kurmanji grammar books for learning objectives that are neither good at description nor presenting the subjects. In accordance with this purpose seven Kurmanji grammar book published in Turkey was selected and introduced formally.

This study, instead of dealing with the contentwise and terminological problems, aims to find out the methodological choices of those books in teaching Kurmanji grammar and evaluate the books in terms of leading grammar teaching methodologies. After the formal and contextual introduction, the books were evaluated according to the most common grammar teaching methodologies. As a result of the evaluations made on the books, it was seen that the Kurmanji grammar books were prepared by author and academics considering different motivations and purposes. Some are prepared for linguistic purposes, while others aim to teach Kurmanji grammar to different age and level groups.